

HADISLARDA MA'NAVYIY-AXLOQIY TARBIYA TALQINI VA UNI O'QUVCHILARDA SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Umedjanova Malika Lukmanovna

Buxoro davlat universiteti Pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbumaqolada hadis ilmining paydo bo'lishi, insonning kamolotga erishishi uchun talab etiladigan insoniy fazilatlar ifoda etilgan. Bundan tashqari, insonning o'zini yomon illatlardan tiyishi, yaxshilik sari intilishi kerakligi borasidagi pand-nasihatlar ham o'z aksini topganligi, bularning barchasi Qur'oni Karimda qayd etilgan ko'rsatmalarga asoslanilgan va komil insonni shakllantirishda asosiy mezon bo'lib xizmat qilishi to'g'risida bayon etilgan.*

Kalit so'z: *Hadis ilmi, Qur'oni Karim, payg'ambar, ma'naviy-axloqiy tarbiya, Muhammad alayhissalomning ibratli ishlari, oila muqaddas, e'tiqod, poklik*

Islom dini ta'limoti asoslarini yorituvchi Qur'oni Karimdan keyingi asosiy manba hadis hisoblanadi. Hadislarni to'plash va ularga muayyan tartib berish asosan VIII asrning ikkinchi yarmidan boshlanib, uni eng bilimdon, turli fan asoslarini mukammal o'rgangan, katta hayotiy tajribaga ega bo'lgan kishi (muhaddis)lar tartib bergan. VIII-XI asrlarda to'rt yuzdan ortiq muhaddis hadis ilmi bilan shug'ullangan. Mazkur bilimlarni o'rganishning o'ziga xos yo'nalishi bo'lib, "Hadis ilmi" nomi bilan yuritilgan. Keyingi yillarda Muhammad Alayhissalomning hayoti, faoliyati hamda uning diniy-axloqiy ko'rsatmalarini o'z ichiga olgan hadislar, Imom Ismoil al-Buxoriyning "Al-jome' as-sahih" ("Ishonarli to'plam"), "Al-adab al-mufrad" ("Adab durdonalari"), Imom Iso Muhammad ibn Iso at-Termiziyning "Ash-Shamoil an-nabaviya" asarlari nashr etildi.

"Hadis" (arab. «xabar», «yangilik») yoki "Sunna" so'zlari bir ma'noni anglatib, Rasulullohning hayoti va faoliyati hamda diniy va axloqiy ko'rsatmalari haqidagi rivoyatlardan iborat. Hadis ikki qismdan iborat bo'ladi: matn va isnod.

Matn – hadis istilohida sanadning nihoyasi, ya'ni ma'nolardan tashkil topgan hadisning lafzlari.

Isnod (arab. – tirgak, dalil, asos) – har bir hadisning tarkibiy qismi. Isnod aytilgan so'zni aytuvchisiga bog'lashlik. Muhaddis olimlar sanad bilan isnodni bir ma'noda qo'llaydilar. Hadisning boshlanishida uni birinchi bo'lib aytgan va eshitgan kishidan boshlab hadislarni to'plovchiga qadar barcha shaxslarning ismlari birma-bir ko'rsatib chiqiladi va bu hadisning asosi, dalili hasoblanadi. Hadisning haqiqiy yoki soxta ekanini ulamolar shu ilmlarni taqqoslash yo'li bilan tekshirgan. Hadisni naql qiluvchi kishilarning yashagan yillari va ijobiy sifatleri shartga to'g'ri kelsa, isnod to'g'ri, demak hadis ham to'g'ri deb hisoblangan.

Hadis ikki turga bo'linadi:

1. Hadisi Qudsiy.
2. Hadisi Nabaviy.

Hadisi Qudsiy – ma’nosi Ollah taoloniki bo’lib, aytilishi Rusululloh (sav)dan bo’lgan hadislar. Uni Ollah taolo o’z nabiyisiga ilhom berish, tushida ko’rsatib bildirish orqali xabar beradi, Payg’ambar (s.a.v)esa, buning ma’nosini Ollah nomidan, Ollah taolo aytdi, deb sahobalariga etkazganlar.

Hadislar e’tiborga olinishi jihatidan esa yana uch qismga bo’linadi:

1. Sahih.
2. Hasan.
3. Zaif.

Qur’oni karimda barcha huquqiy va axloqiy masalalar umumiy tarzda bayon etiladi. Ularga aniqlik kiritish va izohlab uqtirish uchun Muhammad (s.a.v)o’z hadislarini aytganlar. Bu hadislarini payg’ambarning safdoshlari yodda saqlashga harakat qilardi. Rasululloh (s.a.v)hayotlik chog’larida sahobalarning Qur’oni karimga hadislarini aralastirib yuborishlaridan qo’rqib, hadislarini yozishdan qaytarar edilar. Rasululloh (s.a.v)vafotlaridan keyin hadislarini naql qilish odat tusiga kirdi. Shu munosabat bilan Payg’ambarimiz (s.a.v)hadislariga begona so’zlar aralashib qolishidan va hadis naql qiluvchi sahobalar vafot etishlari bilan hadis zoe bo’lishidan qo’rqib, uni yozma shaklda to’play boshladilar.

Muhammad alayhissalomning ibratli ishlari, e’tiqod, poklik va insonga xos ma’naviy-axloqiy xislatlarni ifodalovchi so’zlari, pand-nasihatlari uning nomi bilan bog’liq hadislarida mujassamlangan.

Hadislar dastlab yozib borilmagan. Payg’ambar Muhammad (s.a.v) arab bo’lmagan kishilarning hadislarini Qur’oni Karim oyatlari bilan adashtirib yuborishlaridan cho’chib, hadislarining yozib borilishiga ruxsat etmaganlar. Biroq payg’ambar Muhammad Alayhissalom huzurida sahobalar bo’lib, ular Rasuli akramdan eshitgan hadislarini yodlab borganlar. Jumladan, hazrati Abu Hurayra ana shunday mo’tabar kishilardan biri bo’lib, hadislarini mukammal yodlab borgan. Abu Hurayra tomonidan qayd etilgan hadislar to’g’ri, ishonarli (sahih) hadislar hisoblangan. Lekin hadislarini yod olgan kishilar sonining tobora kamayib borishi natijasida ularning asta-sekin unutilib ketishi borasidagi xavf yuzaga keladi. Ana shu xavfning oldini olish maqsadida xalifalar ishonarli hadislarini to’plashga farmon berganlar. Hadislarini to’plash xususidagi farmon dastlabki xalifa Umar ibn Abdulaziz tomonidan berilgan.

VIII-IX asrlar hadis ilmining rivojlanishida “oltin davr” hisoblanadi. Bu davrga kelib, Islom ulamolari tomonidan hadislarining qay darajada to’g’riligi, ularning qanday manbalarga tayanilib to’planganligi jiddiy tadqiq etila boshlandi. Chunki ba’zi soxta, ishonchsiz hadislar ham paydo bo’la boshlagan, ularni tekshirib, asl hadislarini tiklash va yozma ravishda qayd qilish zamon talabi bo’lib qolgan edi. Shuning uchun ham birinchidan, hadislarini yoddan biluvchi haqiqiy, bilimdon, o’tkir mulohazali kishilarning asta-sekin kamayib ketayotganligi, ikkinchidan, hadislarining haqiqiy, ishonarli, ya’ni sahihlarini saqlab qolish maqsadida ular tekshirilib, asl holiga keltirib, yozib yig’ila boshlagan. Ana shu tarzda hadis ilmi rivojlana boshlagan.

Islom olamida oltita ishonchli to’plam (as-sahih as-sitta) eng nufuzli manbalar sifatida e’tirof etilgan. Ushbu manbalarning mualliflari IX asrda yashab ijod qilgan quyidagi muhaddislar bo’lganlar: Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy (810-870), Imom Muslim ibn al-Hajjoj(819- 874), Imom Iso Muhammad ibn Iso at-Termiziy (824-892), Imom Abu Dovud Sulaymon Sijistoniy (817-880), Imom Ahmad an-Nasoiy (830 - 915) va Imom Abu Abdulloh Muhammad ibn Yazid ibn Mojja (824 - 886).

Muhaddislar tomonidan yaratilgan va ishonarli manbalar deya e’tirof etilgan “Al-kutub as-sitta”

(“Olti kitob”) quyidagilardan iborat:

1. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy tomonidan yozilgan “Al-jome’ as-sahih” asari.
2. Imom Muslim an-Nishopuriy (Imom Muslim ibn al-Hajjoj) tomonidan yozilgan “As-sahih” asari.
3. Imom ibn Mojja tomonidan yozilgan “Sunnan”.
4. Imom Abu Dovud Sulaymon–Sijistoniy tomonidan yozilgan “Sunnan” asari.
5. Imom Muhammad ibn Iso at-Termiziy tomonidan yozilgan “Aj-jami al-kabir” asari.
6. Ahmad an-Nasoiy tomonidan yozilgan “Sunnan”.

Movarounnahrda birinchi bo‘lib hadis to‘plagan muhaddis Imom Abdulloh ibn Muborak al-Marvaziy sanaladi. Allomaning safdoshlari sifatida Imom Ahmad ibn Xanbal al-Marvaziy, Ishoq ibn Rahovayh al-Marvaziy, Imom al-Haysam ibn qulayb ash-Shoshiy, Hofiz al-Xorazmiy, Imom Abdulhasan Ahmad ibn Muhammad as-Samarqandiy kabi vatandoshlarimizning nomlari ham mashhur.

Hadislarda insonning kamolotga erishishi uchun talab etiladigan insoniy fazilatlar ifoda etilgan bo‘lib, ushbu fazilatlar sirasiga o‘zgalarga mehr-oqibat ko‘rsatish, saxiylik, ochiq ko‘ngillik, ota-ona, kattalar va qarindoshlarga nisbatan muruvvatli bo‘lish, ularga g‘amxo‘rlik qilish, vatanga muhabbat, mehnat va kasb-hunarni ulug‘lash, halollik, poklik, do‘stlik, oliyjanoblik, rahm-shafqatlilik, kamtarlik, rostgo‘ylik va vijdonlilik kabi xislatlar kiritiladi. Bundan tashqari, insonning o‘zini yomon illatlardan tiyishi, yaxshilik sari intilishi kerakligi borasidagi pand-nasihatlilar ham o‘z aksini topganki, bularning barchasi Qur’oni Karimda qayd etilgan ko‘rsatmalarga asoslanilgan va komil insonni shakllantirishda asosiy mezon bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Бухорий //Ўзбекистон миллий энциклопедияси 2-жилд. Бешик-Гидрофизика. Тахрир хайъати: М.Аминов, Б.Аҳмедов, Ҳ.Бобоев ва бошқ.-Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2001.-Б.278-281.
2. Жабборов Н. Имом ал-Бухорий ва Хожа Аҳроп Валий //Имом ал-Бухорий сабоқлари.-2004.-№3.-Б.183-185.
3. Икки дунё саодати: (Имом Бухорий тўплаган айрим ҳадисларнинг назарий талқини /Талқин ва изоҳлар муаллифи А.Ўктамов.- Т.: Чўлпон, 1998.-55 б.
4. Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ / З.Ҳуснидинов таҳрири остида.-Т.:Ўзбек миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2003.-313 б.
5. Маънавият юлдузлари [2нашри], Т., 2001. – 150 б.
6. МусаеваН.М. Инсоннинг маънавий-ахлоқий фазилатларини шакллантиришда ҳадисларнинг роли (ижтимоий-фалсафий таҳлил): дис. ... фалсафа фанлари номзоди. , 2001. –182 б.
7. Мухаммад пайғамбар қиссаси. Ҳадислар. – Тошкент, Камалак, 1991, 60бет.
8. Мухитдинова Д. Имом Бухорий мероси Ғарб олимлари нигоҳида //Имом ал-Бухорий сабоқлари.-2005.-№1.-Б.10-11.
9. Носиров К. Таълим-тарбия ва аждодларимиз мероси: [Ал-Хоразмий, ал-Бухорий, ал-

Фарғоний, ат-Термизий, Фаробий, Беруний, Бобур кабилар меросидан] //Бошланғич таълим.-1999.-№1.-б.20-21

10. <http://forum.ziyouz.com/index.php?topic=177.0>
11. <http://kh-davron.uz/kutubxona/multimedia/muhaddislar-sultoni.html>
12. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-b/buxoriy-uz/>
13. <http://diss.natlib.uz/ru-RU/Search/>